

Papp Kinga

Szülő-gyermek kapcsolat az Apor családban*

A történetíró Apor Péter (1676–1752) 1699-ben vette feleségül Kálnoki Borbálát (1681–1743). Házasságkötésüket Apor István kincstáros – a korán árván maradt Apor Péter nagybátyja, gyámja –, illetve Kálnoki Sámuel, Erdély bécsi kancellárhelyettese, Kálnoki Borbála apja tervezték el. Erről nemcsak Apor Péter végrendelete tanúskodik,¹ hanem az Apor és Kálnoki levélváltásából fennmaradt töredékek is.² Innen tudjuk, hogy az ifjú Apor Péter 1698-ban Bécsben járt leánynézőben, ám hazatérése után nem volt kedve a házassághoz, amiért Kálnoki neheztelt is. Azonban Apor István meggyőzte ifjú unokaöccse „változó és éretlen elméjét”,³ és 1699 júliusában fényűző lakodalmat tartottak Bécsben. A fiatalok összeházasításával nemcsak távoli családi kötelekeiket erősítette meg a két előjáró,⁴ hanem kölcsönösen egyengetni kívánták gyermekeik sorsát is:

„Ennek előtte két ízben is írtam vala kegyelmednek, az öcsém, Apor Péter dolga felől, már magának is az dologhoz egész kedve vagyon, és ha Istennek is úgy tetszik, s kegyelmetek részéről armalni [megerősített] fog, az én házam s kegyelmetek háza között való conjunctió boldogul. Amint én kegyelmednek magának is meg mondtam, Isten akaratában oly fő emberségben hagyom az öcsémet, hogy kegyelmetek becsületinek is erdélyi módon tisztességesen meg felelhessen, mivel hogy mi holtunk után ugyan csak a micsodások a székelység között ők maradnak, az kik uruknak, s hazájuknak jövendőben is szolgálhassanak. Azért is akartam candidé et sincere házamnak s kegyelmed házának való szoros conjunctióját, melyhez képest ezen munkában való késedelem sem az kegyelmetek, sem pedig az ő részéről nem hasznos.”⁵

* A tanulmány a Domus szülőföldi ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Apor 1903: I. 378–379.

² Apor István 1696–1701 között vezetett leveleskönyvében huszonkét, Kálnokinak címzett levél másolata maradt fenn (SJAN Cluj, Fond 377/50), a Korda és az Apor családok levéltáiraiban fennmaradt néhány, Kálnoki által küldött levél is (SJAN Cluj, Fond 377 és 317).

³ SJAN Cluj, Fond 377/50, 445.

⁴ Apor István és Kálnoki Sámuel sógorként szólították egymást leveleikben, azonban a két családot a fiatalok házassága előtt csak távoli rokoni kapcsolat fűzte össze több szálon is az Imecs, Mikes, Petki és Lázár családok által (Balogh 2016).

⁵ SJAN Cluj, Fond 377/50, 461. Apor István már egy korábbi, 1698-as levelében is arról írt Kálnokinak, hogy amennyiben segíti a vicei birtok megszerzését, azzal saját gyermekét támogatja, mert a birtokot Apor Péternek hagyja: SJAN Cluj, Fond 377/50, 427–428. A levéltári források átírásakor a helyesírást és a központozást – a különleges hangértékek megtartásával – modernizáltam.

Terveiket sajnos nem tudták megvalósítani, ugyanis 1704-ben Apor István, majd 1706-ban Kálnoki Sámuel is meghalt, így nem támogathatták tovább a fiatalokat.

A lakodalom után a fiatal házások visszatértek Erdélybe, házasságuk 44 évig tartott, azonban korántsem volt felhőtlen. 1725–1731 között külön is éltek, és megbékélésük után sem laktak egy fedél alatt, főként gyermekeik közvetítésével kommunikáltak. Kapcsolatuk megromlása előtt, 1700 és 1718 között 12 gyermekük született: Rozália (1700–1708), Zsuzsanna (1701–1728), I. István (1702–1704), Borbála (1704–1705), József (1706–177?), János (1708–1773), Zsófia (1709–1710), Anna (1711–177?), Druzsina (1712–1720), László (1714–1770), II. István (1715–1718), Zsigmond (1718–1719). Közülük öt érte meg a felnőttkort (Zsuzsanna, János, József, Anna, László), de Zsuzsanna lányuk is meghalt fiatalon, 27 éves korában.

Tanulmányomban az Apor család kiadott⁶ és kéziratossá vált⁷ levelezése⁷ alapján azt vizsgálom, hogy Apor Péter és Kálnoki Borbála gyermekeik egyes életszakaszában miként viselkedtek szülőként, milyen érzelmekkel találkozunk a levelekben, hogyan artikulálódik a szülői tekintély, és van-e nyoma a a szövegekben családi élet intimitásának. A kora újkorral kapcsolatos érzelemtörténeti kutatások is megerősítették azt, hogy a levelezések gazdag forrásanyagot nyújtanak az egyéni és közösségi érzelmek és attitűdök azonosítására és vizsgálatára.⁸ Ugyanakkor a kutatókban szinte egyöntetűen megfogalmazódott az a módszertani kifogás is, hogy a misszilis levél – akár csak bármilyen más egodokumentum – az egyéni önreprezentáció egyik formája.⁹ Maga a levélírás pedig egy olyan társadalmi viselkedési forma, amely saját kommunikációs nyelvvel és retorikával rendelkezik annak érdekében, hogy a személyes kontaktussal járó verbális és nonverbális kommunikációt helyettesítse. Ezért a kora újkori levelek olvasásakor elsősorban nem magukat az érzelmeket kell keresnünk, hanem megfigyelhetjük azokat a retorikai, textológiai eszközöket, amelyekkel a levélírók az érzelmeket megfogalmazzák; ezenkívül egy-egy heves érzelmi reakció mögött megtalálhatjuk azokat a társadalmi elvárásokat, amelyek kiválthatták őket.¹⁰

Az Apor családban a szülők közti, illetve gyermekeikkel folytatott levelezés nem folyamatos, és nem is teljes, mégis igen tartalmas olyan szempontból, hogy a levelek a gyermekkor, majd fiatal felnőtt kor több aspektusát érintik. A négy évtizedre kiterjedő levélváltás lehetővé teszi azt, hogy az egyéni életciklus különböző szakaszaiban (csecsemőkor, kisgyermekkor, iskolás- vagy serdülőkor, fiatal felnőtt kor) vizsgálható legyen szülők és gyermekek kapcsolata. A hosszú időkeret

⁶ Apor 1903.

⁷ SJAN Cluj, Fond 317; SJAN Covasna, Fond 36.

⁸ Az egyik friss és alapos összefoglalója a kora újkori érzelemtörténetnek: Broomhall (ed.) 2017. Ezenkívül a témában jelentős közlemények: Rosenwein 2002, 2006. A 18. századi erdélyi emlékirodalom érzelemtörténeti megközelítéséről lásd Fehér 2012a.

⁹ A levelek érzelemtörténeti kutatásokban való felhasználásának módszertanához legfrissebben: James 2017.

¹⁰ Schneider 2000; Pollock 2004; Broomhall–Van Gent 2009; Daybell 2015.

alkalmas arra, hogy ne csak egy adott pillanatban, hanem folyamatában is láttassa a szülő-gyermek kapcsolatot, amely szüntelenül változik, a gyermekek növekedésével szülők és gyermekek egymáshoz fűződő érzelmi folyamatosan alakulnak, akár csak a családon belüli erőviszonyok.¹¹

A szülő-gyermek kapcsolatról, illetve a gyermekek sorsáról nemcsak a szűk családi levelezés tanúskodik, több személy (rokon, tanító, inas, pap) bekapcsolódott leveleivel egyik-másik gyermek életébe vagy annak egy szakaszába, tehát szoros családi kötelekeken kívül az Apor család életében is fontosnak számított a tágabb rokoni kapcsolatháló, a familiárisok, barátok segítsége, támogatása.¹²

GYEREKVÁRÁS ÉS CSECSEMŐKOR

A kora újkori házas nők legfontosabb feladata a gyermekszülés volt, ezáltal erősítették meg helyüket a társadalomban és a férjük családjában,¹³ és életüknek is az anyává válás volt az egyik legfontosabb fordulópontja. A gyermekeket nagyon várták, a család jövőjének a zálogát látták bennük, a javak továbbörökítését, a család nevének a továbbvitelét és természetesen a rokonsági és társadalmi kapcsolatháló tovább növelését remélték általuk.¹⁴ Ezért a várandósság hírére a családtagok örömmel fogadták, azonban az állapothoz az öröm mellett szinte mindig szorongás, félelem is kapcsolódott, főként a nők részéről. Félték egyrészt a szülés közbeni vagy az azt követő elhalálozásoktól, másrészt (leginkább az első gyermekek esetében) az utána következő ismeretlen helyzettől.¹⁵ Kálnoki Borbála leveleiben többször írt férjének „nyavalyáiról” és gyengeségéről, de nem tudni, hogy panaszai várandósságra utalnak-e vagy sem. Akárcsak más előkelő származású nők, a házasság első időszakában ő is egy-két évente várandós volt, de ennek kevés írásos nyoma maradt. Sajnos a hűgával, Ágnessel¹⁶ folytatott levelezéséből is csak Ágnes válaszai maradtak fenn, ezekben a levelekben főként nyavalyaként, betegségként jelenik meg a terhesség. Hűga válaszleveleiből az derül ki, hogy Aporné részletesen beszámolt neki és orvos sógorának saját és családtagjai mindenféle tünetéről, a kapott gyógyszerekről, ezek alapján sógora gyakran ellátta az egész családot egészségügyi tanácsokkal, receptekkel.

¹¹ A szülők és gyermekek közötti kapcsolat átalakulásáról: Bailey 2012: 222; Foyster 2001: 317.

¹² A családnak és a tágabb közösségnek az egyén életében, a gyermekek nevelésében betöltött szerepéről: Bailey 2012: 170; Tadmor 2003; Tadmor 2010: 15–48; Fehér 2019.

¹³ A kora újkori női szerepekről lásd még: Crawford 1990: 21; Pollock 1997: 287–288; Fehér 2012b: 222.

¹⁴ Péter 1996: 21–22; Fehér 2012b: 222.

¹⁵ Begiato [Bailey] 2017: 211–213.

¹⁶ Kálnoki Ágnes apja halála után, 1710-ben ment feleségül az olasz származású Bartolomeo Ferratihoz, aki Constantin Brâncoveanu havasalföldi vajda udvari orvosa volt. Brâncoveanu 1714-es kivégzése után a házaspár Moldvába került, ahol Ferrati Mihai Racoviță vajda szolgálatába lépett (Andea 2005; Barbu 2015).

Kálnoki Ágnes egyik 1723-as leveléből megtudjuk, hogy testvére valószínűleg újabb gyermeket várt ebben az időszakban:

„Hogy kegyelmednek nehéz betegségét értem, azon bizony szívem szerint búsulok, de mindazonáltal vigasztalom azzal magamot, az mint a kegyelmed kedves leveliből értem és az én uram is mondja, hogy azon nyavalya kilenc hónapi fog lenni, melynek is addig valamely orvosság nem használhat, sőt nem is javallja ő kegyelme kegyelmednek valamivel élni.”¹⁷

Azonban egy következő levélből kiderül, hogy panaszaira egy szebeni orvostól olyan szert kapott, amelytől elvetélt:

„Olvasván az én uramnak, mely orvosságokkal éltették kegyelmedet, nem győz csudálkozni és haragudni rajta, mely oktan embernek kellett annak lenni, valaki tudván kegyelmednek állapotát, viselős lévén, még is oly orvosságokkal éltesse, hogy erővel el legyen kegyelmedtől. [...] Jól tudhatja kegyelmed, édes néném asszony, hogy az én uram megírta kegyelmednek a minapiban, hogy a természet kegyelmeden nem lévén, az mint kegyelmed nyavalyáját írta volt, semmi orvossággal ne éljen, mivel is reménységben van ő kegyelme, hogy nemsokára keresztelőben hívat kegyelmed bennünköt. Azért bizony semmi orvosságával nem kellett volna élni kegyelmednek annak a dokornak. De már ha csakugyan megtörtént, tovább kegyelmed magát az Istenért ne búsítsa, csak az Isten kegyeledemet őrizze meg, az nyavalyáiból szerencsésen gyógyítsa és éltesse friss jó egészségben [...], reméljük Isten kegyelmedet éltetvén nemsokára az Isten többeket is ad még kegyelmednek.”¹⁸

Mindez azt tükrözi, hogy a testi tünetek leírása, a menstruáció kimaradása nem számított tabutémának a lánytestvérek között, sőt Aporné orvos sógorát is tájékoztatta ezekről.¹⁹ A levél ugyanakkor azt is igazolja, hogy nemcsak a sikeres szülést, hanem a vetélést is az isteni gondviselés eredményének tekintették, melyet végül mindenki elfogadott.²⁰

A születek körülményeiről kevés adat van a misszilisekben, Apor Péter is mindössze a gyermekei születésének időpontját jegyezte le egodokumentumai-ban. Első gyermekük születéséről van több információnk, ugyanis Apor István 1700. március 29-én, Kálnoki Sámuelnek beszámolt a gyermek világrajöveteléről:

„írhatom kegyelmednek, ma 29 Martii reggeli kilenc óra tájban Isten egy jó ifjú leánnyal megáldá menyem asszonyt, az mint estétől fogva nagy kínok között volt,

¹⁷ Apor 1903: II. 110. A szövegkiadásból idézett levelek helyesírását és a központozását is modernizáltam a könnyebb megértés érdekében.

¹⁸ SJAN Cluj, Fond 317/39.

¹⁹ Deáky–Krász 2005: 32–33.

²⁰ Howard 2003: 378.

míg Isten megváltotta terhétől, de az Szentírás szerint elfeledkezett fájdalomról, hogy ember született. Kegyelmed vétesen valami gyermeknek való német öltözetet számára. Kegyelmedet az keresztelésre bevárom és húgom asszony tudósítson, minék akarja kereszteltetni, s kik legyenek keresztatyák, anyák. Az feleségem szívesen volt mellette, nem is akart egy szempillantásig is feleségem nélkül maradni, félt igen halálától. Lugosiné húgom is itt volt mellette.”²¹

A levélrészlet egyrészt a szüléshez kapcsolódó, társadalmilag is meghatározott érzelmeket tartalmazza: a félelmet és fájdalmat, majd örömet és halát, melyet akkor érez a szülő anya, miután a vajúdás alatt kiállta a hit próbáját.²² Másrészt azt is látjuk, hogy a szülés maga a kora újkorban olyan eseménynek számított, ahol főként nők vettek részt, segédkeztek,²³ a szülő nőről a női rokonok gondoskodtak, ők segítették át élete ezen fordulópontján. Jelenlétükre, támogatásukra nemcsak tapasztalatuk miatt volt szükség, hanem az anya halálfélelme miatt is.²⁴ Hasonlóképpen az újszülött gyermekről is gondoskodtak a rokonok, atyafiak, a gyermek a születése után bekerült a család védőhálójába, a keresztszülők kiválasztásával pedig megkezdődött annak a társadalmi hálónak a kiépítése, amelybe később kapaszkodhatott. Ha a szülés részleteiről nem is írnak mindig, a megszületett gyermekről szóló örömhírt az Apor családban is megírták a rokonoknak.²⁵

A gyermekek csecsemőkoráról is kevés az információ a családi iratokban, ami részben talán a korra jellemző magas gyermekhalandóságnak is köszönhető, részben pedig annak, hogy az ilyen apró gyermekek kapcsán a szülők csak egészségükről tudósíthatták a családtagokat. Így tett például Kálnoki Borbála első gyermeke születése után, 1700 júliusában édesanyjának címzett levelében.²⁶ Néhány adat azonban arra utal, hogy házasságuk kezdeti időszakában több csapás is érte a családot,²⁷ nemcsak nélkülöztek, hanem azzal is meg kellett birkózniuk, hogy a családfő fogságba került. Apor Péter 1707-ben kelt beadványa szerint az épp gyermekágyas Kálnoki Borbála férje fogsága ideje alatt a rokonok segítségére szorult:

„hallatlan példával feleségemnek édes atyáitól véle adatott mindennemű egyetmását, sőt még kicsiny neveletlen gyermekeink apró köntösöcskéit is úgyannyira elvették, hogy nemrégen született kised gyermekecskémnek egy pólójára való ruha is nem

²¹ SJAN Cluj, Fond 377/50, 817.

²² Begiato [Bailey] 2017: 211; Howard 2003: 372–373.

²³ Pollock 1997: 288–299; Fehér 2012b: 225–227.

²⁴ Vö. Pollock 1997: 292–293, 297.

²⁵ Apor István egy 1702-es levelében gratulált unokaöccsének fia („az új gazda”) megszületéséhez, és felajánlotta, hogy megkereszteli a gyermeket (Apor 1903: II. 17).

²⁶ Beszámolt arról, hogy nagy szegénységben élnek, és gyermeke gyakran betegeskedik. SJAN Cluj, Fond 317/2, 87.

²⁷ Apor István, majd Kálnoki Sámuel halála után elveszítették legfontosabb támaszaikat, Apor Pétert a Rákóczi-szabadságharc alatt felségárulás vádjával 1706–1707 között bebörtönöztette Rabutin, és több javától is megfosztotta.

maradt és beteg feleségemnek, ha más jó atyámfiai nem segéltették volna, egy falatja sem volna.”²⁸

Az egymást követő gyermekek számát látva feltételezhetjük, hogy a család dajkát is tartott, amit a későbbi források meg is erősítenek. A nemesi családokban gyakran szoptatós dajkát fogadtak a gyermekek mellé,²⁹ ezzel is magyarázható a sűrű gyermekáldás. Az ideális dajka kiválasztása szinte minden családban probléma volt, hiszen a jelöltnek meg kellett felelnie különböző elvárásoknak, és a családhoz kellett költöznie.³⁰ A levelekben fennmaradt utalások arról árulkodnak, hogy nem volt ez másként az Apor családban sem. Kálnoki Borbála 1717-ben egyik tisztartójának küldött autográf levelében sürgeti címzettjét, hogy keressen a gyermekeinek egy jó dajkát:

„Én pedig bizony meguntam az sok gyermekkel dajkát, úgy hogy csak az Isten tudja. Hanem, ha most jót nem kap az ember ebben az szűk időben, soha nem. Kegyelmed keressen ugyan jót, jó tejűt, az kinek csak esztendő fia volna, s maga szoptatta. S, ha ugyan jót talál kegyelmed, mentől hamarébb tudósítson, mi formában jön el, hadd hozathatnám ki, ha Isten engedi.”³¹

A dajka keresése az ő esetükben sem az érzelmi elhanyagolást jelenti, hanem inkább a gondoskodás jele,³² ezt tükrözik a megszabott feltételek is, a megfelelő személy megtalálása pedig nemcsak a szűk családi kört foglalkoztatta, hanem a szolgákat, familiárisokat is megkérték erre.

KISGYERMEKKOR

Erről az életszakasról leginkább Anna lányuk és László fiuk kapcsán beszélhetünk, akik a házastársak 1717–1725 közötti leveleiben jelennek meg kisgyermekként. Ebben az időszakban a gyermekek a család védőhálóját, anyjuk gondoskodását élvezték, koruknak megfelelően tanultak, játszottak. Egészségügyi állapotuk állandó levéltéma volt a házastársak között, ami a családban és a korban egyébként is magas gyermekhalandóságot, járványokat tekintve nem meglepő. Az apró gyermekeket, ahogy csak teheték, védték, óvták a szülők. Apor Péter többször is hangot is adott ennek leveleiben: „Csak Isten az apraját is őrizné Torján, de bizony azokat majd inkább féltém”,³³ „ugyan vigyázz Laczira s Anniskára, mert

²⁸ Apor 1903: II. 32.

²⁹ Deáky–Krász 2005: 33; Fehér 2012b: 228–231.

³⁰ Péter 1996: 36–37.

³¹ SJAN Covasna, Fond 36/1783, 15.

³² Lásd még: Jarzebowsky 2017: 215.

³³ Apor 1903: II. 71.

ideki erősen himlőznek a gyermekek”.³⁴ A legkisebb fiúnak, a gyakran betegeskedő Lacikának mindenki különleges figyelmet szentelt, félelemmel, gyöngédséggel követték változó egészségét. Ha állapota romlott, a távollevő apa leveleiben aggodalommal várta róla a híreket: „Laczika mint legyen, nehéz, hogy nem hallhatom, ha csak egy ember jött is, mindjárt dobbant az szívem.”³⁵

Bár a kisgyermek anyjuk felelőssége alá tartoztak, ahogy más nemesi családoknál is előfordult, nemcsak Kálnoki Borbála, hanem időnként Apor Péter is otthon maradt, „kappankodott” a gyermekeivel. Ennek 1724 júliusából maradt fenn nyoma, amikor az asszony több napig Illyefalván tartózkodott, és a birtokok körüli munkát felügyelte. Feleségének küldött levelei apai szeretetéről, gondoskodásáról tanúskodnak, beszámolt a gyermekekkel töltött mindennapokról. Leírta, hogy fia nagyon félt a több napig tartó viharos időjárás miatt, ezért több éjszaka is a gyermek mellett virrasztott, hogy az fel ne ébredjen: „Én már két éjjel nem aludtam, mert itt két nap éjjel-nappal volt az nagy égi háború [...]. Csak arra vigyáztam, hogy Laczika fel ne ébredjen s nem is ébredett.”³⁶ Szintén az atyai gyöngédség olvasható ki soraiból, amikor arról írt, hogy miként bátorították a félnék gyermeket: „Az utolsó két nap Laczikát addig biztattuk, hogy nem félt, még játszott, igaz dolog az fülit bizony bedugta, az Isten pedig úgy adta, hogy éjszaka egyszer sem ébredett fel.”³⁷ Amikor anyja távolléte alatt Lacika lebetegedett, Apor Péter részletesen beszámolt állapotáról: „Laczika az lépit erősen fájtatja. Ma által akartam vinni Osdolára, hogy itt mise nem lön, de az lépe fájdalma miatt az nadrágot fel nem vonhatá. Osztán pópiummal megkenettem, jobbacskán lett, meg nem engedem, hogy felkeljen ma.”³⁸ Kétségbeesetten várta haza feleségét, érzelmeit ismét testi tünetei leírásával hangsúlyozta: „Én bizony alig várnám, hogy ott az munkát elvégeznétek, mert csak rebegek, ha ez az gyermek rosszabbul talál lenni, én orvoságát nem tudom.”³⁹ Borbála leveleiben tanácsokkal látta el férjét és lányát, hogy miként kezeljék a gyermeket: „az erős kenés neki nem jó, hanem csak gyengén kell kenni mellit, hátát, hasát, hadd kenegessék evvel az rutás kenővel s egy kis savanyúvízbe hadd feresztenék meg.”⁴⁰

Az anya távolléte alatt írt levelekben a gyermekek hangja is megjelenik, mivel Apor folyamatosan arról is tudósította távollevő feleségét, hogy a gyermekek hiányolták, aggódtak érte, gyakran emlegették: „Az bizonyos, hogy sokat emlegetünk, de kivált Laczikának ki nem estél az szájából”,⁴¹ „minden ebéden, vacsorán

³⁴ Apor 1903: II. 103.

³⁵ Apor 1903: II. 106. A levélrészlet azt a Gary Schneider által is hangsúlyozott tényre támasztja alá, hogy a levélírók gyakran éltek azzal az eljárással, hogy testi tünetek, képek leírásával támasztották alá erős érzelmeiket (Schneider 2000: 34–35).

³⁶ Apor 1903: II. 142.

³⁷ Apor 1903: II. 145.

³⁸ Apor 1903: II. 151–152.

³⁹ Apor 1903: II. 154.

⁴⁰ Apor 1903: II. 156.

⁴¹ Apor 1903: II. 143.

kérdi Laczi, mikor jössz haza”.⁴² Ezek a részek egyrészt szoros anya-gyermek kapcsolatról árulkodnak, mivel a kisebb gyermekek – főleg, ha betegek is – anyjuk ápolásához szoktak, az ő jelenlétét igényelték. Ugyanakkor azt is tükrözik, hogy milyen attitűdöt várnak el a szülők a gyermekektől, hogyan kellene viselkedniük távollétükben. Végül pedig ezek a sorok Apor retorikai eszközeként is értelmezhetők, mivel általa, hogy minden levelében megismétli feleségének, hogy gyermekei mennyire hiányolják, megpróbálja sürgetni hazatérését. A további levelekben ezenkívül csak arról van adat, hogy a gyermekek üdvözlétüket, jókívánásaikat, esetleg vágyaikat íratják meg a távollevő szülőnek: „Laczika csak búsul, hogy semmi játékot nem küld kegyelmed neki”.⁴³ Ezek nem is maradnak válasz nélkül, ugyanis utazásaikból hazatérve vagy távollétük alatt mindkét szülő ajándékokkal kedveskedett gyermekeinek. Apor például egy alkalommal kutyával kedveskedett fiának: „Az gyermekeimet atyai szeretettel köszöntöm, Laczikának egy német ficzkót viszek, viseljük jól mindnyájon magukat.”⁴⁴ Kálnoki Borbála távolléte alatt dobozokat küldött ajándékba: „most penig két skatulyát küldöttem néki, s Anniskának egyet, az fenekire meg vagyon írva, ki melyiké.”⁴⁵ Nemcsak a szülők, hanem a testvérek és közelebbi rokonok leveleiben is állandó téma volt a gyermekek egészsége, ajándékokat küldtek nekik, mindig külön köszöntötték őket a levelekben.

Bár, mint láttuk, a gyermekek gondozásában és nevelésében Apor is részt vett, amikor a házastársak különköltöztek, a kisebb gyermekek az anyjuknál maradtak, sőt a levelek szerint Apor Péter apai feladatait is elhanyagolta. Kálnoki Borbála ugyanis arra panaszkodott nagyobb fiainak küldött leveleiben, hogy Apor nem ad pénzt Anna lányuk ruházatára:

„Annuskát eddig kiteleltetém két télen az magam mentémben, már kiszakada az nyakamból, most már az házból sem mehetünk ki, ha én csak templomban megyek is, ő elmarad; ha ő elmegy, nekem el kell maradnom, még sem csináltat az apja mentét néki. Én, ha volna miből, csak az gyalázatjéért is csináltatnék, minden ember kacagja; de minthogy semmijét nem bírom, az mi költséget végben viszek is, az Isten tudja mint telik ki, én bizony nem csináltatok, lássa akármit csináljon; egyéb egyet-más is majd kiszakad az nyakából, eléggé bánom, nem tehetek róla.”⁴⁶

Házasságuk alatt gyakran problémát okozott, hogy az asszony külön kezelte a saját vagyonát, ami miatt férje neheztehető. Ezt bizonyítja az a nagyon töredékes, megrongálódott megállapodás, amelyet Antalfi János püspök előtt kötöttek kibékülésük előtt. A töredék a köztük levő viszály részleteiről tanúskodik, és megjelenik benne az együttműködés hiánya a háztartás, a birtokok igazgatásában:

⁴² Apor 1903: II. 146.

⁴³ Apor 1903: II. 131.

⁴⁴ Apor 1903: II. 105.

⁴⁵ SJAN Cluj, Fond 317/31, 22.

⁴⁶ Apor 1903: II. 204.

„egymás ellen való hirtelen indulatokat temperálják, egymás ellen való gyanóságokat letegyék, azokra okot ne adjanak, se pedig legkisebb mocskos szóval egymást ne disfamálják. Legyen az úr jó gazda, az asszony jó gazda asszony és a jószágnak keresetit egyenlő akaratból költsek, ne is lakják ottan az enyim és kéd, hanem legyen egy erszényük, egy asztaluk, egy ágyuk és mikor lehet s illik, együtt járjanak.”⁴⁷

Apor Péter amúgy is híres volt makacs és takarékos természetéről, azonban Kálnoki Borbála fenti sorai mögött retorikai fogásokat is sejteni lehet, azaz gyermeke nyomorúságának hangsúlyozásával próbálta fia rokonszenvét megszerezni, és általa hatni a férjére is.

ISKOLÁSKOR – SERDÜLŐ GYERMEKEK

Az Apor lányok írni megtanultak, valószínűleg az udvari tanítóknak vagy papoknak köszönhetően, azonban iskolába természetesen nem jártak, férjhezmenetelig otthon éltek. Így főként a fiúkról beszélhetünk, akik az iskola megkezdésével kikerültek a családi fészek biztonságából, megkezdték közösségi életüket, azonban ekkor sem maradtak teljesen magukra, általában egy-egy udvari szolga, inas és kezdetben saját tanítójuk, praeceptoruk is velük tartott. Bár nem voltak egyidősek – József két évvel volt nagyobb –, egyszerre kerültek el otthonról, ezzel talán (azon kívül, hogy nem kellett ismételtlen ugyanazokat az anyagi terheket elviselni) szüleik szándékosan is enyhíteni próbálták az otthontól való elszakadás nehézségeit.

Apor József és János iskolai tanulmányai időszakáról tanáraik, Varró András praeceptor, valamint Zsuzsánna nővérük levelei is tanúskodnak. A levelezés valamennyi szereplőjének magatartása szülői gondoskodásról, érdeklődésről, aggodásról tesz tanúbizonyosságot. A fiúk 1716-ban kerültek a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumba, ott folytatták az otthon megkezdett tanulást. Udvarhelyen rögtön le is betegedtek, egymás után himlősek lettek. Anyjuk, apró gyermekeit hátrahagyva, 1717 januárjában beteg fiaihoz utazott, leveleiben felháborodva számolt be férjének a konviktusban uralkodó zord körülményekről:

„Az gyermekeket igen vékony egészségben hagytam, legfőképpen Józsefet, Jankócska ugyan jobbacskán vagyon, Istennek hála, elég nagy sírva maradának el szegénykék, hogy eljövék, nem is hiszem, hogy békével megemésszék azt az udvarhelyi aert, azt az sok ocsmány étket, az sok hideget sem szenvedhetik már, én bizony az magam nagy mentémet is oda hagytam, hogy ne dideregjenek szegények, takarózzanak véle. Soha nem hallék ilyent, hogy beteg gyermekeknek reggel tegyenek egy kis tüzet, estig semmit nem, este is egy kicsinyt, reggelig egy cseppet sem, az házuk meghül,

⁴⁷ SJAN Cluj, Fond 317/38.

csak hidegen áll, az setéiben úgy kell ülniük világos kivirradtig, mint szintén az tömlőben.”⁴⁸

A fenti levélrészlet mellett Kálnoki Borbála egy korábbi levele is arról árulkodik, hogy a családi fészektől való elszakadás nehezen ment, a gyermekek hiányolták anyjukat, és mindent, ami az otthon biztonságát, kényelmét jelentette számukra:

„Mióta itt vagyok, Istennek hála, az gyermekeim jobbacskán vadnak, csak azon tördnek szegények, hogy ha elmegyek, pénztekek is jobb volt otthon, mint itt az ünnepek; igazán megvallom, hogy féltém őket és ha Jankócska himlős nem volna, csak elvinném őket.”⁴⁹

A szülők és a fiúk lánytestvére, az ekkor már tizenhat éves Zsuzsanna, tanulmányaik alatt végig leveleikkel próbálták érzelmi támaszt nyújtani az otthonról távolkerült gyermekeknek, ezenkívül élelemmel, ajándékokkal is kedveskedtek nekik. Anyjuk részletesen beszámolt az otthoni dolgokról, apjuk vadászatairól, testvéreik egészségéről, a vadászkutyákról stb., ezzel is folyamatosan fenntartva és erősítve a családi kapcsolatokat.⁵⁰ A maguk módján a fiúk is mindig reagáltak ezekre a hírekre, sajnálatukat fejezték ki, hogy nem vehettek részt egyik-másik családi eseményen, és otthon maradt testvéreiknek is elküldték jókívánásaikat.

Az Udvarhelyen megkezdett intézményes oktatást 1719-től Kolozsváron folytatták, ahol 1724-ig tanultak. Tanulmányaik ideje alatt a szülők egymás közötti levelezése mellett a fennmaradt levéltári anyagban megjelennek a gyermekek saját kezű, szüleiknek írt levelei is, melyek kezdetben általában rövid, sablonos szövegek. Ezekben az években a két ifjú gyakran írt szüleinek, többször közös levelet is küldtek. Apjukat rövid, főként latin nyelvű misszilisekel köszöntötték, melyekben általában csak az egészségi állapotuk felől írtak vagy apró hírekről, újdonságokról tudósították, mintegy bizonyítva, hogy latintudásuk is gyarapszik. Anyjukhoz címzett leveleikben már gyakran találkozunk különböző kérésekkel, melyek gyógyszerekre, vadászkutyák felküldésére, ruhavásárlásra, pénzküldésre és hasonlókra vonatkoztak. Állandó téma a jó magaviseletük: „mind tanulásban s mind egyébbe úgy igyekezem magamat viselni, hogy nagyságodat meg ne szomorítsam.”⁵¹ Feltehetőleg anyjuk levélben és szóban is többször felszólította őket erre. Anyjukat is rendre tudósították az iskolai élet eseményeiről, így 1724 májusában hírül adták, hogy „Pater Rector uram Majálist is adott volt harmad napig, s Pater Regens dudást s hegedűst vitetett volt ki s úgy recreáltatta az deákot”;⁵² ahogy diáktársaik csínyeiről is beszámoltak. Ahogy szüleik tájékoztatták egymást

⁴⁸ Apor 1903: II. 68.

⁴⁹ Apor 1903: II. 66.

⁵⁰ Más kora újkori szülők is hasonlóan jártak el: Bailey 2012: 223.

⁵¹ SJAN Cluj, Fond 317/32 d, 3.

⁵² SJAN Cluj, Fond 317/32 d, 22.

a rokonokkal, atyafiakkal kapcsolatos újdonságokról, ők is ugyanúgy beszámoltak nekik a rokon ifjakra (a Lázár, Kálnoki és más családok tagjaira) vonatkozó hírekről. Szebenben élő nővérükkel, Zsuzsannával és annak férjével, Haller Jánossal is rendszeresen tartották a kapcsolatot. Ebben az időszakban már a gyermekeknek is feladataik, kötelezettségeik voltak, melyeknek teljesítését szüleik elvárták, leveleikben számonkérték. Jó magaviseletük és tanulmányaik sikeressége mellett a szociális készségeiket is bizonyítaniuk kellett, rokonokat, ismerősöket látogattak, képviselték szüleiket.

A fiúk levelei többnyire rövidek voltak, azonban Varró praeceptor leveleiben többet is elárult náluk. Az aggódó szülőket nemcsak a gyerekek egészségi állapotáról tudósította, hanem tanulmányi eredményeikről, magaviseletükről, közösségi eseményekről, névnapjainak ünnepeiről is beszámolt. Előfordult, hogy ő írta meg azt, amit a fiúk kellemetlennek tartottak, például egyik levelében arról is tájékoztatta az anyát, hogy az ifjak új kabátot kérnek, mert a régieket szégyellik viselni: „az úrfi ők nagyságoknak most pedig legnagyobb szükségük vagy egy-egy köpenyegre volna [...] az az más kettő rettenetes rövidek, hitványok is már, úgy hogy szégyellik is felvenni”.⁵³

Az anyai gondoskodásról a levelek mellett az a lista is árulkodik, amely a Kolozsvárra utazó fiúknak csomagolt dolgokat tartalmazza (ruházat, edények, fűszerek, gyógyszerek, ágynemű, élvezeti és piperecikkek található rajta).⁵⁴ Apjuk a tanulmányaikról gondoskodott, tanulmányi előmenetelük iránt érdeklődött, ő alakította ki kolozsvári lakhatási körülményeiket, fizette ki a pátereknek a költségeket:

„hogy vadászhasak az fiaimmal, egy hetet engedek nekik, úgy hogy 8 Novembris előtt meg nem indítom. Pater Rajcsámi uram és magister Boros azon fognak eljönni, lássátok jó szívvel, ez az kettő fog az idén az gyermekekre Kolozvárrat gondot viselni; már az rectornak is megmondottam, hogy convictusba nem adom, hanem az seminariumba; magam sem javallom pedig, hogy csak magokra bocsásd vadászni, mert úgy hallom, sok medve vagon.”⁵⁵

A levélrészlet nemcsak az apai providenciát, előrelátást igazolja, hanem azt is, hogy a szülők leveleikben egyeztettek arról, hogy mi engedélyezett a gyermekeknek, egymást megerősítették elhatározásaikban.

Kolozsvár után Apor, saját példájára, 1724-ben Nagyszombatba küldte Józsefet és Jánost, ahol József két, János pedig három évet tanult. Ekkor ajánlólevelekkel látta el őket, melyek nemcsak ottani tanáraiknak szóltak, hanem az utazás

⁵³ SJAN Cluj, Fond 317/31, 105.

⁵⁴ SJAN Cluj, Fond 317/39, 19.

⁵⁵ Apor 1903: II. 104.

alatt szállást adóknak is.⁵⁶ Később arról is gondoskodott, hogy elmehessenek az egyik páterrel Mariazellt, Horvátországot és a Dunántúlt is meglátogatni.⁵⁷

László 1732 és 1734 között tanult Kolozsváron, azonban az ő tanulmányairól, és ahhoz kapcsolódó szükségleteiről kevesebb adatunk van. Ez egyrészt talán azzal magyarázható, hogy legkisebb fiúként már nem fordítottak olyan nagy figyelmet oktatására, másrészt tanulmányai időszakára a szülők közti viszony megromlott: igaz, hogy 1731-ben hivatalosan kibékültek, de külön háztartást vezettek.

A tizenéves Annuska, bár nem ment iskolába, többször volt távol szüleitől, nővérét, Zsuzsannát több alkalommal meglátogatta, majd 1728-ban, annak a halálához vezető betegsége alatt ő is gondozta testvérét, állapotáról több levelében tudósította anyját. Neki címzett levelei mindig alázasak, nagy anyai szigorrról árulkodtak még élete későbbi éveiben is. A levelekből kiolvasható alázat, megfelelési vágy, engedelmesség nemcsak az anya-lánya viszony kulturális konvenciójából adódik, hanem a család öröklési szokásával is összefügg, ugyanis a családi végrendeletekben azt látjuk, hogy a lányok csak a női ágon öröklődő birtokokból kaphattak, apai részről csak pénzbeli vagy egyéb materiális javakat,⁵⁸ tehát vigyázniuk kellett, hogy anyjukkal jó kapcsolatot ápoljanak.

FIATAL FELNŐTTKOR

A családból elsőként a legnagyobb lány, Zsuzsanna kapcsán beszélhetünk erről az időszakról, akinek a gyermekkor évei tizenöt évesen, férjhezmenetelével értek véget. Az 1716-ban megkötött házasság valószínűleg a szülők egyezségén alapult, mivel a vőlegény a szintén buzgó katolikus és a Katolikus Státus megszerzésében fontos szerepet játszó Haller István középső fia, János volt.⁵⁹ Ígéretesnek induló, de rövid házasságuk alatt Zsuzsanna többször és hosszasan betegeskedett, és végül 1728-ban meghalt.

Zsuzsanna férjhezmenetele után folyamatosan jelen volt a szülők leveleiben, de nem Hallernéként, hanem sokkal személyesebben, Zsuzsi, Susi vagy leányom formában. Az országgyűlések alkalmával Szebenben vagy Kolozsváron tartózkodó apa jó kapcsolatot ápolt leányával és vejével, rendszeresen találkozott velük. Mindketten támogatták a fiatalokat, Apor Péter házasságuk első időszakában pénzzel is segítette őket, majd Haller János karrierjét egyengette. Előmozdította csíki főkirálybírói kinevezését, és a beiktatást követő ünnepségről is gondoskodni kívánt, utasításokat adva feleségének, hogy miket készítsen elő, azzal érvelve,

⁵⁶ SJAN Cluj, Fond 317/39, 21.

⁵⁷ Apor 1903: II. 171. A fiúk Esztergomból küldött levelükben röviden be is számoltak anyjuknak arról, hogy meglátogatták Bécsset, Mariazellt: SJAN Cluj, Fond 317/39, 5.

⁵⁸ Dósa 1861: 415.

⁵⁹ Szádeczky 1886.

hogy „ha lehet, bizony megmutatom, hogy az én gyermekem van nála”.⁶⁰ Kálnoki Borbála csíksomlyói birtokát adta át a fiataloknak.

Apor büszkeséggel írt feleségének leányukról: „másként igen jól viseli magát, örömkre lehet, látom minden ember szereti, és úgy alkalmaztatja minden dolgait, hogy ha ezután is úgy leszen, Istentől jobb gyermeket magunknak nem kívánhatunk: Isten ezután is adjon szent lelket neki”.⁶¹ Azaz a társadalmi normáknak, elvárásoknak eleget tett, az új szerepköréhez kapcsolódó tudáskészletet, amelyet az otthoni nevelés alatt szerzett, megfelelően alkalmazta, ezzel nemcsak önmagát kedveltette meg a közösségben, hanem szülei jó hírnevét is öregbítette. Apor Péter ezenkívül beszámolt feleségének a házaspár társasági életéről, vásárlásairól, és persze lányuk egészségéről is.

Anya és lánya is sűrűn leveleztek, de csak Zsuzsanna levelei érhetőek el az Apor család levéltárában, anyja hozzá küldött leveleit nem sikerült megtalálnom.⁶² A levelek általában kiegyensúlyozott, jó kapcsolatról árulkodnak: Kálnoki Borbála figyelemmel kísérte a családból kiszakadt lánya életét, tanácsokkal látta el, ajándékokkal kedveskedett neki és férjének (például szünyoghálót, liktáriumot, friss gyümölcsöt, zöldséget küldött nekik), a háztartás, vendégfogadás, főzés, vásárlás is állandó levéltéma volt közöttük. Szerető anyaként a tanácsadást látta legfontosabb feladatának, kötelességének, levelei is ezt a szerepet igazolják.⁶³

Zsuzsanna az engedelmes gyermek és feleség pozíciójából írt szüleinek, hálásan fogadta segítségüket. Akárcsak öccsei, apjának rövidebb, tudósító leveleket, anyjának hosszabb beszámolókat küldött. Levélszövegei között találhatunk autográf és mások által írt textusokat is, ezekben nagyszabású életüket villantotta fel, ahol közösségbe jártak, a korabeli nemesi elittel töltötték idejüket. Itt szerezte be a család nőtagjai számára a ruhakészítéshez szükséges anyagokat, csipkéket, szalagokat, díszeket, ékszereket csináltatott, de öccseinek is ő vásárolt. Amint az a leveleiből kiderül, gyakran megkérték arra is, hogy a Havasalföldön, majd később Moldvában élő nagynénjének, Kálnoki Ágnesnek, illetve Mihai Racoviță moldvai vajda feleségének, Ana vajdánénak vásároljon kelméket és gyermekjátékokat. Levelei mellett Zsuzsanna is gyakran kedveskedett anyjának és kisebb testvéreinek is valamiféle ajándékkal. A támogató szerep kapcsolatuknak ebben a szakaszában kölcsönös volt: nemcsak Aporné vigasztalta, támogatta lányát, hanem

⁶⁰ Apor 1903: II. 161–163.

⁶¹ Apor 1903: II. 67.

⁶² Apor Zsuzsanna levelezésének egy része fennmaradt a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán a Kornis család levéltárában (SJAN Cluj, Fond 378), Haller Zsuzsanna levelezése (1717–1722) cím alatt, azonban a levéltári raktár beázása miatt a gyűjtemény, sok más családi levéltárral és levéltári egységgel együtt, bizonytalan ideig nem kutatható. A leveleken kívül egy szakácskönyv is köthető a nevéhez (egy ismeretlen magángyűjteményből készült digitális másolatban kutatható a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban, online elérhetősége: <https://mandadb.hu/tart/mcitem/93029>). Leveleiből is megállapítható, hogy recepteket gyűjtött, anyját is sürgette, hogy ha a moldvai vajdánétól valamilyen receptet kap, azt küldje el neki.

⁶³ Vö. Daybell 2015: 506.

Zsuzsanna is kifejezte együttérzését szülei vitája idején, és anyját akkor is nyugtatta, amikor testvérei távolléte miatt kesergett.

A fiatalok házasságából nem született gyermek, vagy ha született is, csak rövid ideig élt. Haller János első házassága is gyermektelen volt, ezért a családi név, az örökség továbbvitele szempontjából szükség lett volna utódra. A Haller családba bekerült fiatal feleségként Zsuzsanna érezhette a család és a közösség által gyakorolt nyomást, hogy a család folytonosságát biztosítsa közös gyerekük által; ezenkívül a Hallerek között és a társadalomban is anyává válásával erősíthette volna meg a helyét. Nem maradt fenn olyan levél, amelyben gyermekvárásról vagy annak reményéről írt anyjának, de a róla szóló, körülötte született levelekből sejthetjük, hogy a kérdés őt is (akárcsak családtagjait) állandóan foglalkoztatta.⁶⁴

A házasságkötéssel Haller János is a családi levelezés része lett, gyakran ő közvetített üzeneteket anya és lánya között. Aporné vejevel is levelezett hírekről, gyógyfürdőkről, leánya betegségeiről, levélváltásuk Zsuzsanna halála után is folytatódott néhány évig. A gyermekáldás reménye ezekben a levelekben is felbukkant: „én magam is akarnám már egyszer ha az Isten a leányomnak a Csáki Zsigmondné asszonyom nyavalyáiban részt adna, de talán amivel elhaladott, el nem múlt.”⁶⁵ Zsuzsanna betegsége idején Haller János részletesen beszámolt anyósának felesége állapotáról, és amikor már annak állapota kritikussá vált és visszautasított mindenféle gyógymódot, kétségbeesetten írta, hogy hipochondriára gyanakszik:

„Hogy ha Molnár János úr erre nem fordult volna is, már szintén ugyan csak magam emberemet akarám küldeni, kívánván az asszonyt a feleségem állapotáról tudósítanom, aki is bizony nem könnyebbedik, hanem, ha egy nap láttatik könnyebben lenni, másnap oly súlyos beteg, hogy alig van el. Az esze nélkül való rettenetes beszélgetés gyakrabban megvan, néha délutántól fogva egész éjszaka virradtig eltart, néha harmadnap sem eszik fontnyit. Ha valamit megkíván s mindjárt azon szempillantásban ott nem terem, már nem kell, s nagy dolgot viszen érette végbe. Csak mehetnék, már háromszor is elkészült, hogy csak bémenjen a savanyú vízre. Egyszóval úgy gondolkozzék az asszony nyavalyájáról, valamint szintén az úr Tövisen vala egyszer, mely miatt Isten tudja, minemű gyötrelmeim s confusióim vannak. De mindenek felett

⁶⁴ Aporné és Moldvában élő testvére között többször volt téma a gyermekáldás reménye, Kálnoki Borbála megírta húgának és orvos sógorának lánya állapotát, tüneteit, Kálnoki Ágnes pedig abban reménykedett, hogy unokahúgával egyszerre lesznek várandósok. Ezenkívül lánya udvari papja, Simó Pál többször tudósította Apornét az ifjú házask felől, szép életükről, utalásokat is tett egy esetleges terhességre, amiről az ifjúasszony megtiltotta, hogy beszéljen. 1717-ben írta, hogy a Darlócon tartózkodó Zsuzsanna sógornőjével, Haller Gábornéval (Károlyi Klárával) együtt émelyeg, és azt kívánja, adja Isten, hogy jó vége legyen (SJAN Cluj, Fond 317/31). Zsuzsanna leveleiből kiderül, hogy betegségeit Köleséri Sámuel kezelte, akinek javaslatára fürdőn jártak; az orvos gyógyszereket írt fel, és érvágást is végzett rajta. A korban ismert és használt orvosi könyv, Pápai Páriz Ferenc *Pax corporisa* is érvágást, főzeteket, fürdőket javasol az asszonyi nyavalyákra (Pápai 1697: 232–250; Deáky 2011: 37).

⁶⁵ SJAN Cluj, Fond 378/421.

a gyöttri a szívemet, hogy orvossággal nem akar élni, kínálom doktorral, borbélyal, de nem kell. Attól tartok, hogy csak így szárad el, mert ugyan erősen is fogy. A mint a Pápai orvos könyvbe látom, gondolom azt is, hogy Hypochondria. Így is orvossággal nem akarván élni, csak nyomorog, sem él, sem hal.”⁶⁶

Bár konkrét utalás nincs rá, Zsuzsanna gyakori betegsége, az a kétségbeesés, amellyel élete utolsó évében elutasította a kezelést és folyton anyja társaságát kereste, talán kapcsolatba hozható házassága gyermektelen voltával. Haller is közvetítő szerepet vállalt Aporék között, hangot is adott egy apósának címzett levélben a sikertelen békítési próbálkozása miatti felháborodásának. Felhívta Apor figyelmét arra, hogy a köztük lévő viszály a család romlását okozhatja, sőt a felesége betegségéért is részben anyósát és apósát hibáztatta:

„Hogy az úrnak sok féle alterációit értem, bánom. Isten gyógyítsa az urat, s kerülhetők is volnának némely alterációk. Az feleségem, írhatom az úrnak, hogy bizony csak nyomorú egy állapotban vagyok, majd kiszárad a világból, mely nyavalyáját, rész szerint inkább hiszem, köszönheti az úréknak. S semminémű orvoslásra (ami keservebb) reá nem vehetjük. Ami pedig az asszonnyal való dolgot illeti, én bizony belé nem ártom többször magamat, mert látom a világnak állhatatlanságát, és úgy tapasztalom, hogy talán velem is csúfolkodni akarna az úr, mivel az ősszel az úr tetszése szerint éléhoztam az asszonynak, s hát írásban producállja az asszony, hogy Károlyvárat mondani többet ígért az Úr, hogysen itt én előttem s tekintetemért ígért az úr. Azért lássa az úr, akármit csináljon, s mire mehet az átkozott veszett lelkű utrumival, melyek féltő, Istennek ostorát ne szállítsák az egész Apor házra.”⁶⁷

A fiúk az iskola elvégzése után kapcsolódtak be a családi birtokok igazgatásába, elkezdték felnőtt életüket, azonban Apor Péter szigorú felügyelete mellett. Teljes jogú örökösökké csak apjuk halála után váltak, mindaddig az ő utasításait hajtották végre, és az általa kiutalt birtokrészért feleltek. Nemcsak peres ügyekben képviselték szüleiket, hanem közvetítő szerepet is betöltöttek a házastársak között különülésük alatt. János 1728 szeptemberében közvetített eredménytelenül szülei között:

„Én az mint nagyságod parancsolta volt, hogy az úr önagyságának jelenteném meg, hogyha Isten nagyságotok közt békeséget adna, nagyságod kívánságát önagysága töltené be: tudniillik hogy az cseléd nagyságod parancsolatjának kötelessége szerint eleget tenne, és engedelmeskedne. Önagysága igen is meg állott az iránt, azt is fogadja, hogy igen is nagyságod parancsolatjának eleget tegyenek és mint igaz asszonyoknak tapasztalják, engedelmeskedjenek.”⁶⁸

⁶⁶ SJAN Cluj, Fond 378/421.

⁶⁷ SJAN Cluj, Fond 317/39, 58.

⁶⁸ SJAN Cluj, Fond 317/37, 66.

Ugyanő később is tolmácsolta egymásnak küldött üzeneteiket, amikor szülei már kibékültek, de külön laktak. Bár nagykorúak voltak, a családi hierarchia a fiúkra is vonatkozott, és ez alapján szüleikkel, kivált az apjukkal az őt megillető tisztelettel viselkedtek, mely nemcsak a családi örökségből való részesedést, hanem a közösségben elfoglalt helyüket is biztosította.

Ebben az időszakban már nemcsak engedelmes gyermekekről, kiegyensúlyozott szülő-gyermek kapcsolatról árulkodnak a levelek: a szülői harag, düh, szemrehányás mellett tetten érhető a gyermekek (főként a fiúk) elégedetlensége, türelmetlensége is. Aporné is többször megharagudott egyik-másik gyermekére apróságok miatt, ilyenkor a többiek közvetítettek, leveleikkel békíteni próbálták. 1726-ban például János fiára azért neheztelt, mert nem látogatta meg, ekkor Zsuzsanna anyjának címzett levelében mentegette testvérét: „talán menne szegény s nem mehet, mert talán alkalmatossága sincsen szegénynek, különben nem remélem, hogy olyan fia volna nagyságodnak, hogy valami bosszúsággal kívánna nagyságodat éltetni, holott örökké tapasztaltam nagyságodhoz való nagy szeretetit.”⁶⁹ Zsuzsanna leveleiből kiderül, hogy anyja többször neheztelt rá, egyik látogatásáról vissza is fordult, mert Kálnoki Borbála nem fogadta őt. Máskor arra kérte anyját, hogy tegye félre haragját, és fogadja:

„Jöllehet nagyságod eddig fenntartott nehézségire nézve nehezen s félve indultam meg, mindazonáltal nagyságod parancsolata s magam köteles alázatosságomnak eleget akarván tenni, megyek nagyságod udvarlására, de megvallom, hogy valóban félek, hogy netalán jelenlétemmel gerjesztem nagyságod haragját, kérem azért alázatosan nagyságodat ne lásson nagyságod úgy bennünköt mind [!] elvetett gyermeket. Öcsém asszony alázatosan köszönteti nagyságodat és alázatosan kéri nagyságod, hogy méltóztassék nagyságod kegyes anyai jóvoltával látni. Mert igazsággal írom, hogy úgy fél szegény, hogy az képiből is kikölt, hogy ha nagyságod kegyes anyai gráciájából ki vagon vetetve.”⁷⁰

Leveleiben ilyenkor is az alázatos, kötelességtudó leány hangján írt; nem találtam olyan levelet, amelyben Zsuzsanna vagy Anna kilépett volna az engedelmes lány kulturálisan és textuálisan is előírt szerepéből.

A fiúk esetében változtak a szülői attitűdök, az 1740-es években kelt levelekben már egymás közt is gyakran teljes nevükön írnak róluk a szülők, például „Apor János uram” formájában, ritkán jelennek meg csak keresztnévükön. Ez nemcsak annak a jele, hogy a gyermekek immár felnőtté váltak, hanem egyfajta elidegenülést is sugallhat.⁷¹ Apor több levelében elkeseredetten, szemrehányóan írt feleségének gyermekeikről, mivel befolyását és kapcsolatait kihasználva próbált számukra tisztséget szerezni, de viselkedésük miatt visszautasításba ütközött. Frusztrációval és elkeseredéssel hangjában panasolta engedetlenségüket feleségének:

⁶⁹ SJAN Cluj, Fond 317/31, 99.

⁷⁰ SJAN Cluj, Fond 317/32, 22.

⁷¹ Vö. Bailey 2012: 226.

„Apor József uramnak és az többinek is szájukban lehet az íze, hogy szómat nem fogadják, de mivelhogy látom, hogy okosabbak nálamnál s mindent jobban akarnak tudni, én csak mentekre hagytam, noha eleget pirongatnak miattuk; nekem az én gyermekimben semmi consolatióm nincsen, mert az kik az Apor háznak jóakarói is, igazán mondják, hogy az én gyermekim az Apor nevet eltemetik.”⁷²

Leginkább József fiára nehezelt, aki a család és a környezet tiltása ellenére szerelmi viszonyt folytatott Benkő Annával, amiért apja ki is tagadta örökségéből, bár később mégiscsak visszafogadta.⁷³ Ezenkívül Apor Péter egyik leveléből kiderül, hogy József hűgát, Annát is támadta.⁷⁴ A két kisebbik fiú, János és László is elégedetlen volt helyzetével, folyamatosan arra kényszerültek, hogy apjuktól pénzt kérjenek – nemcsak öltözetükre, hanem a rájuk bízott feladatok elvégzésére is. A kitagadástól félve keserűségüknek azonban csak egymás között mertek hangot adni, ahogy ez János egy 1746-ban küldött leveléből kiderül:

„Csodálkozom, öcsém uram, hogy okát kérdi az úr őnagysága aprehensiójának, jól tudja öcsém uram, hogy annak oka nincsen, hanem ha valamit kérünk, akkor szomorítjuk, ha sok prédálást alázatossággal megjelentjük, akkor kicsapatunk, és így éppen nem kívánjuk, hogy mi hárman semmiben részesüljünk.”⁷⁵

A levélrészlet nemcsak az állandóan elégedetlen apát mutatja be, hanem azt is, miként változtak a családon belüli erőviszonyok és a hangulat is. Öreg apjukról mint az „úrról” beszélnek, és nehezen viselik, hogy nem élhetnek önálló életet. Ebben az időszakban apjuknak küldött leveleikben már nem a szülők kedvét kereső, bizonyítani akaró gyermekek szerepét öltötték magukra, sokszor nehezükre esett kéréseit teljesíteni, elvárásainak megfelelni, takarékoskodni. Kortársaikhoz hasonlóan kíváncsiak a különböző társadalmi eseményekre (ünnepségek, lakodalmak, vadászat stb.), de gyakran panaszkodtak arra is, hogy nincs megfelelő ruhájuk, lovuk, pénzük. Anyjuknak küldött leveleik hangvétele nem, inkább csak a közöttük lévő erőviszonyok változtak meg: ebben a periódusban idősödő, beteges anyjuknak volt szüksége az ő támogatásukra, segítségükre.⁷⁶

Öreg apját János haláláig gondozta, László pedig Szebenben képviselte a családot a peres ügyekben. Ilyenkor Apor utasításokat küldött neki arról, hogy kikkel tárgyaljon, hogyan járjon el, és gyakran megróttta, ha nem volt elég gyors, vagy nem sikerült valamit megoldania. Apja halála előtt László bejelentette nősülési szándékát, de a családi levelekből kiderül, hogy választottját nem tartották a család rangjához méltónak. József Vay Máriával kötött házasságával próbált szabadulni attól, hogy a Benkő Annával folytatott viszonya miatt nemcsak

⁷² Apor 1903: II. 273.

⁷³ Apor 1903: I. XIX–XXI.

⁷⁴ Apor 1903: II. 309.

⁷⁵ SJAN Covasna, Fond 36/1787, 10.

⁷⁶ A kora újkori anyák és fiaik közti kapcsolat változásáról lásd még: Daybell 2015: 507.

a végrendeletből, hanem a közösségből is kitagadják. Anna anyjával élt annak haláláig, a család több kérőjét is elutasította, és végül Simonyi Györggyel kötött szerencsétlen házassága is annak ellenére jött létre, hogy a családtagok elleneztek.

Apor felnőtt fiaihoz címzett levelei apai szigorról tanúskodnak, konfliktusaik azt a generációs szakadékot is illusztrálják, amely az öreg szülő és fiai között húzódott.⁷⁷ Többszöri végrendeletei és ezek kiegészítései azonban mégiscsak az apai gondoskodást, előrelátást bizonyítják: ezekben a család vagyoni állapotát, az öröklés rendjét tisztázta a tágabb famíliában, megpróbálva biztosítani azt, hogy halála után is békesség és összhang maradjon gyermekei között.

* * *

Apor Péter és családja levelei arról vallanak, hogy a szülők szeretettel kísérték, egyengették gyermekeik életútját, akik igyekeztek szüleik engedelmes gyermekei lenni, megfelelni az életkorukhoz köthető szerepeknek, elvárásoknak. A szülői gyöngédségről, szeretetről árulkodnak a gyermekek becenevei, az ajándékok, az állandó aggodalmaskodás a betegségek miatt még felnőttkorukban is, valamint azok a próbálkozások, hogy a jövőjükről gondoskodjanak. Bár a családtagok figyeltek egymásra, segítettek egymást, mégiscsak árnyékot vet a család életére a szülők közti vita és időskorukra elhidegülő kapcsolatuk. Amikor a család nyújtotta biztonság, a családi fészek békéje megbomlott, a gyermekek arra kényszerültek, hogy egyik vagy másik szülővel éljenek, oldják a köztük lévő feszültséget. Később, fiatal felnőttként önállósodni vágytak, ők maguk is lázadtak az apai szigor ellen – mindezt az idősödő szülők nehezen fogadták el.

A levelek is azt bizonyítják, hogy a szülői lét egy életúton át húzódó, folyamatosan alakuló és átalakuló szerep, amelyet a gyermekek neme, kora és jelleme mellett a társadalmi konvenciók is alakítanak. Vagyis másként alakult a szülők kapcsolata a fiúkkal, mint a lányokkal. Az anya és nagyobb fiai levelezése a tanulmányaik alatt igen aktív, ekkor van szükségük a család és az anyjuk érzelmi, anyagi támogatására, a családi kötelek erősítésére; későbbi leveleik ritkábbak, formálisabbak lettek, és a gondoskodó anyai hangnem is alázatosabbá vált. Ekkorra megváltoztak a hatalmi viszonyok, már a fiúk segítették öregedő anyjukat.

A lányok gyermekkorából nem sok adat van, de feltételezhető, hogy anyjuk megpróbálta őket felkészíteni a felnőtt életre. A házasságkötés után vagy a felnőtté válásukkal következik levélváltásuk aktív időszaka, de ekkor is leginkább a kötelességtudó, engedelmes leány és a szerető, támogató anya szerepében találjuk őket.

Az apai gyöngédség, aggodás, gondoskodás vagy akár a büszkeség is csak Apor Péter feleségéhez címzett leveleiben és tetteiben (így a fiúk tanulmányainak előkészítésében, leánya és veje segítségével) figyelhető meg. Gyermekeinek címzett leveleiben ritkán lépi túl azt a jól kialakult retorikai készletet, amelyekben az apai megszólalásmód kimerül: rövid, lényegre törő leveleket írt gyermekeinek.

⁷⁷ A szülők és gyermekek közti generációs szakadékról: Bailey 2012: 227.

Öregségére ezek mellett megjelenik az állandó panasz, keserűség, elégedetlenség, melyek egyrészt afelett érzett elégedetlenségéből, frusztrációiból fakadhatnak, hogy nem nevelte eléggé jól gyermekeit (fiat), másrészt a generációs különbségek válhatták ki ezen érzelmek megjelenését.

FORRÁSOK

- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Kolozsvár (SJAN Cluj)
 317. Fond Familial Apor (Apor család gyűjteménye): 2, 31, 32, 37, 38, 39.
 377. Fond Familial Korda (Korda család gyűjteménye): 50.
 378. Fond Familial Kornis (Kornis család gyűjteménye): 421.
- Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Covasna, Sepsiszentgyörgy (SJAN Covasna)
 36. Fond Familial Apor (Apor család gyűjteménye): 1783, 1787.
- Apor Péter 1903: *Apor Péter verses művei és levelei*. I–II. kötet. (Szerk. Szádeczky Lajos.) (Magyar történelmi emlékek. 2. oszt., Írók 36–37.) Budapest.
- Pápai Páriz Ferenc 1697: *Pax corporis*. Kolozsvár.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Andea, Susana 2005: *Medicul domnesc Bartolomeo Ferrati și epoca sa*. Cluj-Napoca.
- Bailey, Joanne 2012: *Parenting in England 1670–1830. Emotion, Identity, and Generation*. Oxford.
- Balogh Judit 2016: Apor István felemelkedésének állomásai. In: Horn Ildikó et al. (szerk.): *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. II. Budapest, 387–416.
- Barbu, Violeta 2015: Maria Mamucca della Torre-Kálnoky: contesa de la fruntariile imperiilor. In: Barbu, Violeta – Székely, Maria Magdalena – Tüdős, S. Kinga – Jianu, Angela: *Grădina rozelor. Femei din Moldova, Țara Românească și Transilvania. (Sec. XVII–XIX)*. București, 149–185.
- Begiato [Bailey], Joanne 2017: Pregnancy and Childbirth. In: Broomhall, Susan (ed.): *Early Modern Emotions. An Introduction*. London–New York, 211–213.
- Broomhall, Susan (ed.) 2017: *Early Modern Emotions*. London–New York.
- Broomhall, Susan – Van Gent, Jacqueline 2009: Corresponding Affections: Emotional Exchange among Siblings in the Nassau Family. *Journal of Family History* (34.) 2. 143–165.
- Crawford, Patricia 1990: The Construction and Experience of Maternity in Seventeenth-Century England. In: Fildes, Valerie (ed.): *Women as Mothers in Pre-Industrial England. Essays in Memory of Dorothy McLaren*. London–New York, 3–38.

- Daybell, James 2015: Social Negotiations in Correspondence between Mothers and Daughters in Tudor and Early Stuart England. *Women's History Review* (24.) 4. 502–527.
- Deáky Zita – Krász Lilla 2005: *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon*. Budapest.
- Deáky Zita 2011: *Jó kis fiúk és leánykák. A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon*. Budapest.
- Dósa Elek 1861: *Erdélyhoni jogtudomány*. II. Kolozsvár.
- Fehér, Andrea 2012a: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea*. Cluj-Napoca.
- Fehér, Andrea 2012b: The Lord my God Has Given My Wife a Child. *Transylvanian Review* (21.) suppl. 2. 221–235.
- Fehér Andrea 2019: Család- és élettörténetek. A Székely család három generációjának családi kapcsolatrendszere. (Bevezető tanulmány). In: Székely László: *Gróf Székely László önéletírása*. (Kiad. Fehér Andrea.) (Magyar Családtörténetek: Források 1.) Kolozsvár–Budapest, 9–44.
- Foyster, Elizabeth 2001: Parenting Was for Life, Not Just for Childhood: The Role of Parents in the Married Lives of their Children in Early Modern England. *History* (86.) 283. 313–327.
- Howard, Sharon 2003: Imagining the Pain and Peril of Seventeenth Century Childbirth. Travail and Deliverance in the Making of an Early Modern World. *Social History of Medicine* (16.) 3. 367–382.
- James, Carolyn 2017: Letters. In: Broomhall, Susan (ed.): *Early Modern Emotions. An Introduction*. London–New York, 121–124.
- Jarzebowski, Claudia 2017: Childhood. In: Broomhall, Susan (ed.): *Early Modern Emotions. An Introduction*. London–New York, 214–216.
- Péter Katalin 1996: A gyermek első tíz esztendeje. In: Péter Katalin (szerk.): *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 15–50.
- Pollock Linda A. 1997: Childbearing and Female Bonding in Early Modern England. *Social History* (22.) 3. 286–306.
- Pollock, Linda A. 2004: Anger and the Negotiation of Relationships in Early Modern England. *Historical Journal* (47.) 3. 567–590.
- Rosenwein, Barbara H. 2002: Worrying about Emotions in History. *The American Historical Review* (107.) 3. 821–845.
- Rosenwein, Barbara H. 2006: *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca–London.
- Schneider, Gary 2000: Affecting Correspondences: Body, Behavior, and the Textualization of Emotion in Early Modern English Letters. *Prose Studies* (23.) 3. 31–62.
- Szádeczky Lajos 1886: A Haller grófok nemzetség-könyve. II. A család története. *Turul* 1886/2 <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1886-284B/1886-2-2BB3/a-haller-grofok-nemzetsseg-konyve-ii-a-csalad-tortenete-2BB5/2-a-csalad-magyar-aga-2BD4/> – utolsó letöltés: 2019. március 31.
- Tadmor, Naomi 2003: *Family and Friends in Eighteenth-Century England*. New York.
- Tadmor, Naomi 2010: Early Modern English Kinship in the Long Run: Reflections on Continuity and Change. *Continuity and Change* (25.) 1. 15–48.